Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Philosophy
Sayı 29 / Issue 29 | Güz 2017 / Fall 2017
ISSN: 1303-4251

Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 20.06.2017
Makale Kabul | Accepted: 31.07.2017
DOI: 10.20981/kaygi.342167

H. Bahadır TÜRK
Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Çankaya Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, TR
Çankaya Univ. Faculty of E.A.S, Department of Political Sciences and International Relation, TR
hbturk@cankaya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3332-8822

Jean-Luc Nancy Düşüncesinde Demokrasi Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Öz

Çalışmaları siyaset felsefesinden sanata geniş bir alanı kapsayan Fransız filozof Jean-Luc Nancy çağımızın en önemli düşünürlerinden biridir. Düşünürün topluluk kavramına olan ilgisi kaçınılmaz bir biçimde demokrasi kavramının hakiki anlamına dair bir dizi temayı, tartışmayı ve soruyu doğurur. Bu nedenle demokrasi meselesinin, düşünürün siyasal teorisinde merkezi bir konum işgal ettiği iddia edilebilir. Bilindiği üzere, demokrasi kavramı bugün sadece siyaset bilimi alanında değil, siyaset felsefesi alanında da hala tartışılan bir kavram olmayı sürdürmektedir. Modern dünyada demokrasi kendini bir tür nihai politik ideale dönüştümeyi başarmıştır. Bununla birlikte kimi siyasal düşünürler bu idealin sınırlarına meydan okumak ve söz konusu idealin doğası üzerinde daha kapsamlı bir biçimde düşünmek eğilimindedir. Buradan hareketle söz konusu çalışmanın amacı; bu türden bir meydan okumanın temsilcilerinden biri olarak Jean-Luc Nancy'nin düşüncesinde demokrasi kavramının temel bazı niteliklerini incelemek ve Nancy'nin gözünden demokrasi kavramının ne anlama geldiği anlamaya çalışmaktır. Bunu yaparken, çalışmanın kalkış noktası Nancy'nin metinleri, "Demokrasinin Hakikati" ve "Sonlu ve Sonsuz Demokrasi" olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Özgürlük, Topluluk, Komünizm, Egemenlik.

Giriş

Demokrasi kavramı tarihsel serüveni içinde farklı vurgularla ve farklı perspektifler üzerinden tanımlanagelmiştir. Demokrasinin diğer yönetim biçimleri ile olan farklılıkları ve kendi içindeki çeşitli sınıflandırmaları, bu tanımlandırma girişimleri ile birlikte berraklık kazanmıştır. Demokrasi hem değer-yüklü bir kavram olarak, hem bir normatif siyasal düzen ya da yönetim biçimi olarak çok boyutluluğu ile öne çıkmıştır. Bu çok boyutluluk özelinde demokrasi kavramı üzerinde düşünürken kavramın uzun tarihine atıfta bulunmak neredeyse olmazsa olmaz bir nitelik olarak göze çarpar. Sözgelimi Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*'de demokrasinin bir kavram ve yönetim biçimi olarak "neredeyse 2500 yıldır şu ya da bu şekilde tartışıldığını" belirtir ve demokrasinin "etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündemin kontrolü, yetişkinlerin dahil olması" şeklinde özetlenebilecek beş temel kritere dayalı bir sistem olduğunu savunur (Dahl 2015: 9, 48-49).

Bu kriterlerden bağımsız bir biçimde demokrasi kavramına dair tartışmalar, kavramın kurucu ögesi olarak halk kategorisini merkeze almak eğilimindedir. Bu çerçevede uygulamadaki farklı demokrasi pratikleri, söz konusu kategorinin nasıl düşünüldüğü sorusu paralelinde ele alınır. Örneğin demokrasinin kurumsal görünümleri ve ülke uygulamaları üzerinde çalışan Arend Lijphart çalışmasının hemen başında demokrasiyi "çeşitli şekillerde organize edilip hayata geçirilebilir" bir yönetim biçimi olarak değerlendirir ve yönetme dinamiğini halkın çoğunluğuna bağlayan çoğunlukçu demokrasi modeli ile "mümkün olduğu kadar çok insan tarafından mümkün olduğu kadar çok insan için yönetim" prensibine yaslanan oydaşmacı model arasındaki farka dikkat çeker (Lijphart 2014: 15-16). Bir başka düzlemde Giovanni Sartori bizatihi demokrasinin kurucu siyasal öznesi olarak *demos* ya da *populus*'un "aşağı sınıflar"dan "herkes"e uzanan çizgideki müphemliğinin altını çizerek kavramın karmaşık ve zorlu yapısına atıfta bulunur (Sartori 1993: 23). Bernard Crick ise bu siyaset bilimi perspektifi üzerinden geliştirilmiş saptamalara temel teşkil edecek bir biçimde demokrasinin çok anlamlılığına değinir ve şöyle yazar: "Demokrasi sözcüğü, kimi felsefecilerin 'özünde tartışmalı' diye adlandırdıkları türden bir kavramdır" (Crick 2012: 7). Benzeri bir hatta C. B. Macpherson demokrasinin belirsiz doğasından "sözcüğün anlamının birden çok kez, birden çok yönde değişmesine" işaret ederek söz eder (Macpherson 1984: 3). Macpherson'ın sözünü ettiği bu değişim, esasen demokrasinin tarihsel gelişiminin bir parçasıdır. Nitekim Samuel P. Huntington da demokrasinin antik Yunan'daki köklerinden onsekinci yüzyıla uzanan çeşitli kullanımlarının yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde farklı yaklaşımlar temelinde ele alındığını vurgular (Huntington 1993: 3).

Demokrasi konusunda buraya kadar işaret ettiğimiz bu genel geçer saptamalar arasından dikkate değer bir önerme Miguel Abensour'dan gelir. Abensour'a göre "modern demokrasiyi düşünme gayretini gösterenler, onun bir muamma ya da bir paradokslar zinciri olduğunu hemen anlarlar" (Abensour 2002: 29). Abensour'un işaret ettiği türden bir anlayış, Alain Badiou'da da karşımıza çıkar. Düşünür, "Platon'dan beri felsefenin kendiliğinden normal olarak görüleni incelemesi gereken" bir alan olarak somutlaştığına referans verir ve demokrasinin günümüzde herkes tarafından sorgulanmaksızın kabul edilen normalliğine parantez açarak "kollektif bir örgütün ya da siyasal iradenin sözümona normal durumu" olarak demokrasinin tam da bu niteliği ile sorgulanması gerektiğine dikkat çeker (Badiou 2011a: 78).

Badiou'nun sorgulanması gerektiğine inandığı genel geçer bir kanaat, bir tür doxa olarak demokrasi fikrinin eleştirisi zamanımızın önemli düşünürlerinden biri olarak görülebilecek Jean-Luc Nancy'de de karşımıza çıkar. Bu doğrultuda söz konusu çalışmanın amacı; Jean-Luc Nancy'nin düşünsel haritası içinde demokrasi kavramının sahip olduğu yere dair genel bir çerçeve çizmektir. Bu yapılırken daha çok Nancy'nin son dönem çalışmaları arasında sayılabilecek *Demokrasinin Hakikati* (2010a) ve "Sonlu ve Sonsuz Demokrasi" (2010b) metinlerinden yola çıkılacaktır. Bu kısa yolculukta peşinden gidilecek soru, çok basitçe ifade etmek gerekirse, "Nancy düşüncesinde demokrasi kavramının temel nitelikleri nelerdir?" olacaktır. Bu soru paralelinde hem söz konusu kavramın taşıdığı özelliklere hem bu özelliklerin hangi yönlerden eleştirilebileceğine temas edilecektir. Çalışmada daha çok bu temel sorunun ışığında Nancy düşüncesinde demokrasinin hangi kavramlarla nasıl bir ilişki içinde düşünüldüğü ve bizatihi bu düşünümün kendi içinde nasıl bir güzergah izlediği üzerinde durulacaktır. Bu yapılırken demokrasinin Nancy düşüncesindeki konumunun genel bir muhasebesi ile birlikte Nancy'nin demokrasi kavramı özelinde hangi temaları sorunsallaştırdığına işaret edilecektir. Bu sorunsallaştırma çabası özelinde söz konusu çalışma, Nancy'nin demokrasiye yaklaşımının sınırları üzerinde düşünmeye çalışacaktır.

Jean-Luc Nancy Düşüncesinde Demokrasi Kavramına Dair

Demokrasi fikri, siyaset ya da siyasal olan üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak bir düşünsel mesai harcamış her düşünür için olduğu gibi Jean-Luc Nancy için de kayda değer bir görünüm arz eder. Nancy, her şeyden önce, günümüzde demokrasinin geldiği nokta ile onun aşınan ve kaybolan içeriği arasındaki boşluğu göstermek ister. Nitekim bu boşluk, demokrasinin üzerinde gerçekten yeterince düşünülmemiş parıltılı bir kavram olarak yüceltilmesinin demokrasiye dair yaratacağı sorunların üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda Nancy'nin "demokrasi, dış eleştiri ya da saldırılara gitgide daha az ama kendi iç eleştirileri ve düşkırıklıklarına gitgide daha çok hedef olmaktadır" (Nancy 2006: 201) tespiti anlamlıdır.

Nancy'de demokrasi salt bir yönetim biçimi sorunu olarak düşünülmez. Nancy'nin demokrasiye yaklaşımı onu teknik bir prosedür dizgesinden fazla ve farklı bir içerikle ele almak eğilimdedir. Düşünürün deyişiyle, demokrasi "biçim, kurum, sosyal ve politik rejim olmaktan önce ilkin (bir) ruh" (Nancy 2010a: 33) olarak değerlendirilmelidir. Nancy'nin "demokrasinin kesinlikle bir politik biçim ya da en azından öncelikle bir politik biçim olmadığı" (Nancy 2010a: 67) ısrarının altında yatan şey, onu metafizik bir içerikle (Nancy 2010a: 71, 90) düşünmek çabasının dolaylı bir sonucudur. Bu metafizik içeriğin, tam olarak demokrasiyi "siyasal bir gövde kurmakla kalmayan, antropolojik ve ontolojik açıdan yeni bir insanın doğuşuna kaynaklık eden" (Erşen 2016: 144) ve "genel olarak politik'in düzeyini aşan" (Soysal 2011: 555) bir mecra olarak kurgulamak arzusu ile güçlü bir bağı vardır.

Bu arzunun altında yatan şey ise, Nancy'nin perspektifinden bakıldığında, mevcut görünümü ve uygulama biçimleri ile demokrasinin "paylaştığımız varoluşumuzu başlatmak durumunda olan temel ve özsel özgürlük praksisimize direnmesi", bir başka deyişle, "ortak varlığımızı her zaman iktidar buyrukları olan ekonomi ve teknik buyruklarına göre düzenleyen 'politik teknoloji'ye dönüşmüş

olması"dır (Roney 2016: 137). Bu dönüşüm, aynı zamanda Nancy düşüncesinde bizatihi bir deneyim olarak düşünülen özgürlük problemi ile de ilintilidir. Dolayısıyla Nancy'nin özgürlük üzerine söylediklerine bu düzlemde kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Nancy (2006: 11, 22, 25, 97, 103) için özgürlük her şeyden önce "bir olgu"dur, bir başka deyişle, "bir 'İdea'dan başka her şey"dir. "Hem düşüncenin teması, hem de düşüncenin praxisi" olarak özgürlük deneyimi; özgürlüğün "aklın bir olgusu" olarak somutlaşmasına ek olarak kendinde bir "tekil/ortak"tır. Bu haliyle de "varoluşun paylaşımı"dır ve "kendini tekil olarak başlatmak" refleksi ile hareket eder. Dolayısıyla iktidardan farklı olarak onun bir "kökeninden değil", "başlangıcı"ndan bahsetmek gerekir. Yine Nancy'yi takip ederek söyleyecek olursak, bu haliyle "özgürlük hem kendi kendisinin başlangıcıdır hem de aynı zamanda bizzat kendisi başlangıçtır" (Nancy 2006: 107).

Özgürlük düşüncesi, Nancy için bir kurucu başlangıç noktası ya da dinamiği olarak tecessüm eder ve doğrudan bir varoluş modu olarak ele alınır. Özgürlük, varlığın yaratıcı bir zemini olarak hayati bir konum arz eder. Nancy'nin (2006: 83-85) "özgürlüğün olgusallığı" dediği şey, doğrudan doğruya düşünce ile ilintilendirilir ve buradan hareketle "zōon logon ekon (dili ve evi olan hayvan)" olarak insan kavramsallaştırmasının da bir parçası olarak düşünülür. Düşünce ve özgürlüğün iç içeliği üzerinden ortaya çıkan manzara özelinde özgürlüğün tanımlayıcı niteliklerinden biri, onun Nancy düşüncesi içinde bir tür "ilişki" olarak düşünülmesi veyahut "ilişkinin içinde ya da ilişki gibi" anlaşılmasıdır. Zira Nancy'nin deyişiyle, "İlişki özgürlüktür: Özgürlük yalnızca beni başkalarıyla ve kendimle zorunlu olarak birleştirecek ya da ileştirecek olanın geri çekilmesinde vuku bulur; bu geri çekilme olmazsa tekillik olmaz, varlığın kendi kendine içkinliği olur" (Nancy 2006: 91-92).

Anlaşılabileceği üzere bu yaklaşım, eşzamanlı olarak bir tekillik sorununu özgürlük meselesinin parçası haline getirir ve bir ortaklık-farklılık ağı üzerinden söz konusu mesele bir eşitlik problemi ile de iç içe geçer. Bu haliyle özgürlük Nancy düşüncesinde statik bir görünüm sunmaz ve "bir özne tarafından elde tutulan mülk/özellik" olarak düşünülmez, zira Nancy'nin yapmak istediği tam da bu türden bir özgürlük kavramsallaştırmasına itiraz ederek özgürlüğü daha çok "içinde 'özne' gibi bir şeyin belki doğabileceği ve böylelikle özgürlüğe doğabileceği (ya da ölebileceği) bir koşul ve bir mekan" (Nancy, 2016: 116) olarak ele almaktır. Özgürlüğün bir deneyim, olgu ya da koşul olarak kavranışı, onu siyasal özneyi düşünme biçimimizin de tanımlayıcı bir boyutu olarak ele almayı gerektirir. Burada dikkat çekici olan husus, özgürlüğün Nancy'de ele alınışının onu bir "hak değil, 'hukuken' hakkı olmayanın hukuku" (Nancy 2006: 134) olarak düşünmemize olanak vermesidir.[1] Bu temelde

[1] Nancy'nin bu yaklaşımının, belli bir ihtiyat payıyla söylemek gerekirse düşünürün tıpkı demokrasiyi teknik bir içeriğe indirgemek konusundaki itirazı özelinde olduğu gibi, akla Jacques Rancière'in söylediklerini getirdiği iddia edilebilir. Rancière, siyaset üzerine dördüncü tezinde "demokrasinin bir siyasal rejim olmadığı"nı savunurken; onun "arkhe mantığının, yani hükmetmenin hükmetmeye yatkınlık olarak önceden kavranmasının sekteye uğraması olduğu ölçüde, özgül bir özneyi tanımlayan ilişki biçimi olarak siyaset rejiminin ta kendisi" olduğunu vurgular. Buna ek olarak demokrasiyi "siyasetin öznesinin ve siyasetin ilişki biçiminin kuruluşu" olarak düşünür. Bu çerçevede Rancière, demokrasi teriminin

Nancy düşüncesinde özgürlük problemi ile demokrasi arasındaki bağın, *demos*'un düşünülme biçimi ile ilintili olduğu ifade edilebilir. Özgürlük, demokrasi nosyonu içinde hem demokrasinin öznesinin kurulduğu bir alana hem de bizatihi o öznenin ilişkisel varoluşuna atıfta bulunur.

Bu atıf üzerinden, Nancy'nin düşüncesinde demokrasiye dair açılan pencerenin bir egemenlik tartışması ile de kesiştiğinin altını çizmek gerekebilir. Egemen, siyaset teorisindeki Jean Bodin ve Niccolò Machiavelli gibi isimler ile başlatılıp Max Weber'e dek uzatılabilecek çizginin[2] açık varsayımlarından da biri olarak, Nancy için uzamsal bir hatta düşünülür öncelikle. Bu haliyle "egemen tepededir, yüksektedir" zira "yükseklik ayırır"; o özü itibariyle bu yüksekliğin "uç noktası"dır ve bu haliyle de "her politik teolojinin sonudur" (Nancy 2014: 148-149, 152).

Hemen fark edilebileceği üzere Nancy, Carl Schmitt'in egemenliğe dair geliştirdiği yaklaşımdan ayrılır. Schmitt "modern devlet kuramının bütün önemli kavramları(nın) dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramları" olduğunu savunurken (Schmitt 2002: 22), Nancy "ilahi egemenlik, tanımı itibarıyla, modern egemenliğin kendisine tahsis etmeye çalıştığı en yüce aklı ve gücü içerdiği" için bu türden bir tanıma iştirak etmez; "egemenliğin icadı" dediği şeyi bizatihi "ateolojik bir varsayımın yaratılışı"na bağlar (Nancy 2014: 153, 164). Dolayısıyla, Schmitt ve Nancy arasındaki karşıtlık, basit bir zıtlıktan daha derin ve geniş bir boyuta sahip bir biçimde karşımıza çıkar. Nicholas Levett'ın da altını çizdiği üzere, esasen aynı kavramsal zemini mesken tuttuğu söylenebilecek bu iki düşünürün aynı sorulara verdikleri yanıtlar ekseninde farklılaştığı; söz konusu soruların ise "bir siyasal topluluğun mümkünlüğünün koşulu nedir?" ve "bu koşul kanun, düzen, karar ve istisna kavramlarının statüsünü nasıl etkiler?" şeklinde sadeleştirilebileceği kaydedilebilir (Levett 2005: 422).

---

orjinindeki haliyle "fakirlerin adı" olarak *demos*'un "sayılmayan insanlan, arkhe'nin gücünü uygulamaya sıfatlan olmayan, sayılacak, hesaba katılacak sıfatlan olmayanlan tarif ettiği"ne de dikkat çeker. Bu zaviyeden hareket edildiğinde halk "sayılmayanların hesabını ya da payı olmayanlann payını, yani son kertede konuşan varlıkların eşitliğini gündeme sokan fazladan varoluş" olarak somutlaşır. Siyasetin kendisi de –polisten farklı olarak- cemaatin kısımlarını sayarken "payı olmayanlann payını" sayar. Rancière'in sözleriyle ifade etmek gerekirse: "Halkın ırk ya da nüfus olmadığı, fakirlerin nüfusun engellenmiş kesimi olmadıkları, proleterlerin sanayi emekçileri grubu vs. olmadıkları; bunun yerine, sayılmayanların hesabının ya da payı olmayanların payının özgül bir figürü, toplum kesimlerinin her türlü hesabına/sayımına ek olarak, fazladan kaydedilen özneler oldukları ölçüdedir ki, siyaset vardır" (Rancière 2007: 144-146, 148-149). Şu halde Nancy'deki "'hukuken' hakkı olmayanın hukuku"nu düşünmeyi zorunlu kılan özgürlük anlayışının, Rancière'de "payı olmayanlann payını" sayan bir etkinlik olarak siyaset anlayışı ile birlikte düşünülebileceği söylenebilir.

[2] Söz konusu çizginin sadece hâkim bir eğilim olarak değil, kendisiyle zaman zaman hesaplaşılan bir teorik mecraya işaret etmesi açısından da önemli olduğunu kaydetmek gerekir. Hukuk ve egemenlik, yasa ve zor arasındaki ilişki büyük ölçüde bu çizgiyle birlikte ve bu çizgiye karşı düşünülmüştür. Sözgelimi Jacques Derrida'nın (2009: 84) Machiavelli'in Prens'teki analizleri üzerinde düşünürken Machiavelli'in kullandığı metaforlar üzerinden şiddetin ya da saf zorun hayvanlara ("aslan", "tilki" vb.), yasanın ise insanlara özgü yönetim teknikleri olarak görülmesinin altını çizerek buradan hareketle ideal yöneticinin hem insan hem hayvan/canavar olması gerektiğini vurgulaması bu minvalde anımsanabilir.

Nancy düşüncesinde -az önce genel hatlarına işaret edilen- özgürlük teması ile etkileşim halindeki demokrasi kavramının taşıdığı özelliklerden biri, bu egemenlik tartışması temelinde onun doğrudan bir seküler dinamik olarak karşımıza çıkmasıdır. Bu haliyle demokrasi, teokrasinin tam zıt kutbunda yer alır (Nancy 2010a: 90; 2010b: 68). Bir başka deyişle, demokrasinin teokrasiye yaklaştığı her aşama, onun demokrasi olmaktan çıkmaya başladığının bir işaretidir.

Demokrasi tartışmasının halk egemenliği veçhesine de işaret eden bu tartışma, Nancy'nin demokrasi düşüncesinde önemli bir konumu olan ve düşünür için hem kritik bir kurucu noktaya hem de aşılması gereken bir tür eşik fikrine işaret eden Jean-Jacques Rousseau'nun düşüncesinin filizlendiği toplum sözleşmesi modeline temas eder. Nancy için "halkın egemenliği" fikri, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde ele aldığı haliyle, zaten kendinde bir "en üst çelişkinin en radikal hali"ne tekabül eder; zira burada siyasal beden o bedenin kendisi tarafından yaratılır. Bu tektonik üzerinde egemen, kendi kendisinin kurucusuna dönüşür. Bir başka deyişle, siyasal kategori olarak toplumun kuruluşu, "kendilerini her anlamda sujet (özne/teba) olarak yaratan insanlardan oluşmuş" egemen halka karşılık gelir (Nancy, 2014: 155).

Rousseau'nun ünlü "insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuş olarak yaşar" (Rousseau 2001: 14) önermesi bu çerçevede topluluğun kuruluşunun bir aşkınlık-içkinlik tartışmasına (Inston 2016) dönüşümüne de işaret eder. Bu minvalde Nancy'nin *Demokrasinin Hakikati* metninin "Eğer Tanrılardan oluşan bir halk olsaydı, demokratik olarak yönetilirdi" (Nancy 2010a: 7; Rousseau 2001: 81) epigrafıyla açılmasının da basit bir tercihin ötesinde bir anlamı olduğunu belirtmek gerekir.

Nancy çalışmasının ilerleyen bölümlerinde Rousseau'nun iddiasının altında yatan nedenin düşünürün "halkın tanrısal olması, insanın tanrısal olması gerektiğini, yani sonsuzun verili olması gerektiğini düşünmesi" olduğunu iddia eder ve "sonsuzun verili olmaması", dolayısıyla da "insanın tanrı olmaması" lüzumuna vurgu yapar (Nancy 2010a: 41-42).

Rousseau'nun söz konusu saptamasını takip eden önermenin "böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil" (Rousseau 2001: 81) olması da yine bu açıdan dikkate değerdir. Nancy'nin Rousseau'da gördüğü şey, "kendi kendini yöneten ortak bir gövdenin ilkelerini üretmek" şeklindeki siyasal dinamiğin ancak ve ancak "akli bir varlık ve bir insan üretmek"le mümkün olduğuna yapılan dikkat çekici vurgudur (Nancy 2010a: 34).

Burada tıpkı siyasal topluma geçiş kararını veren öznenin bu toplum için ve bu toplum içinde kendisini siyasal bir kategoriye dönüştürmesinde olduğu gibi bir başka dönüşüm sorunu karşımıza çıkar. "Kendi ilkesini/temelini oluşturması gereken bir demos" fikri temelinde gerçek içeriği ile arasındaki boşluktan mustarip; Nancy'nin deyişiyle "kendisine denk düşmeyen" ve nihayetinde "adaletin ve haysiyetin inkarı"na, karşılaştığı siyasal krizleri kendi anlamından uzak düşmesine değil de "dışardaki kötülük" fikrine bağlamaya eğilimli (Nancy 2010a: 17-18) günümüz demokrasisinin bir kurucu siyasal özne fikri ile olan bağı sorunu, işte tam da bu noktada görünürlük kazanır. Burada demokrasi salt saldırıya uğrayan değil, aynı zamanda saldırıya "kendisini açan" bir görünümle mevcuttur (Nancy 2010a: 20).

Demokrasi, buraya kadar işaret edilen içeriğiyle bir ortaklık halinin düşünülüp tasarlanması ile de ilintilidir. Nancy'nin deyişiyle, "demokrasi hem bir yönetim modeli fikrini hem de kendisine eşit olan bir insanlık fikrini barındırır" ve bu çerçevede "'ortak', her şeyden önce yalıtılmış-olmayan, paylaşılmış olan, 'birinden başkasına' olandır, yani tam da birinin ve başkasının koşulu(dur)" (Çelebi 2011: 517, 519). Bu eksende Nancy'ci demokrasi kavramının, Badiou'nun dikkat çektiği üzere "ortaklık halinde oluş"a vurgu yapan (Badiou 2011b: 361)[3] komünist bir anlam dizgesi içinde ele alınması söz konusudur. Ancak hemen burada komünizmin işaret ettiği hakikatin ne olduğu sorusu özel bir önem kazanır.

Nancy için komünizm "bir siyasi anlamdan fazlasını, başka bir şeyi içerir" ve en genel haliyle "ontolojik olarak ortaklaşa varlığın konuşma edimi" olarak "siyasi olana ait olmayan" bir nitelik arz eder (Nancy 2011b: 173-176). Bu haliyle komünizm basitçe bir siyasal programın yahut ideolojinin ötesinde ontolojik bir birarada oluş modunun karşılığıdır ve bu modun Nancy'deki görünümü, Ignaas Devisch'in de işaret ettiği üzere, basitçe bir "Biz" ya da "Tek" düşüncesinden çok, "ile"ye, "ilişkiselliğe", "aradalığa" yaslanır ve bu bağlamda olmak, "ile olmak" olarak tecessüm eder (Devisch 2000: 244).

Bu topluluk kurgusu; aynılığı ve sabit/değişmez, özsel bir kimlik bağını yüceltmez, ona şüpheyle yaklaşır ve asıl işaret etmek istediği "yan yana konma" ve "bütünleşme" eğilimlerinden uzak bir biçimde "varolmanın tek başına olmayacağı/yapılamayacağı"dır (Nancy 2014: 171). Buradan hareketle Nancy, demokrasinin bünyesinde barındırdığı "hep birlikte, herkes ve herkesten biri olma biçimindeki gerçek bir olanağın ifade edildiği ve tanındığı bir arzu"nun ona asli anlamını veren şey olduğuna inanır ve "demokrasinin bir biçimde 'komünist' de olması gerektiğini, aksi takdirde arzudan ve (…) anlamdan yoksun, sadece zorunlulukları ve çıkar yolları işleten bir vekil olacağını yeterince belleğinde tutamadığı"nı savunur (Nancy 2010a: 31, 33).

Bu temelde Nancy düşüncesindeki haliyle demokrasi "ortak dünyanın anlamının geliştirilebilmesine giriş yeri olacaktır; yoksa bu anlamın, önceden verilmiş, belirlenmiş, temellendirilmiş, belli bir amaç doğrultusunda elde hazırmış gibi görülen, bütüncül ve tüketici politik bir bedenleşmesi değil" (Baptist 2011: 567). Dolayısıyla Nancy düşüncesinin; demokrasi kavramına dair bir arayışa işaret ettiği, bu arayışın ise bir eksikliğin peşinden gittiği ifade edilebilir. Önay Sözer'in vurguladığı gibi, bu eksiklik demokraside "obje olarak değil, fakat süje olarak demos'un eksikliği" ile ilintilidir (Sözer 2011: 575).

Şu ana dek temel bazı niteliklerine işaret edilmeye çalışılan Nancy'nin demokrasi anlayışının eleştiriye açık kısımlardan biri; düşünürün demokrasi nosyonunu günümüzde bir tür "anlamsızlık timsali" ve "politika, etik, hukuk, uygarlık" başta olmak üzere "her anlama gelen", bu nedenle de esasen artık "hiçbir anlam ifade etmeyen" (Nancy 2010b: 66) bir içeriğe sahip olduğu yönündeki uyarısının, demokrasiyi bir tür

[3] Domanov (2011: 94), Nancy'nin *Tekil Çoğul Olma*'da ve Badiou'nun *Varlık ve Olay*'da – ortak bir nokta olarak- "aynı temel düşünceyi öne sürdükleri"ni ifade eder: "Varlığın kendisi çoğuldur, olmak özsel olarak çoklu olmak demektir."

seküler metafizik öz üzerinden tanımlamak girişimi ile daha anlaşılır ya da berrak bir zemine taşınmaması şeklinde özetlenebilir.

Nancy'nin demokrasinin hakikati ya da hakiki anlamı üzerinde düşünme çabası son derece anlamlıdır kuşkusuz. Bununla birlikte kavramın Nancy'deki haliyle büyük bir boş gösterene dönüşme riski de vardır. Bir başka deyişle, Nancy düşüncesindeki olumlu ve kurucu dinamiklere rağmen bu düşüncenin sınırları içindeki haliyle demokrasi nosyonu daha çok ne olmaması gerektiği üzerinden -yahut bir red stratejisi üzerinden- ele alınır ağırlıklı olarak. Gabrielle Baptist de bu noktanın altını çizer ve Nancy düşüncesinde demokrasi kavramının bir reddetme jestine dayandığını savunur; zira kavram Nancy'nin düşünsel haritasındaki haliyle "bundan böyle kendisine anlam vermeyi ve kendisiyle özdeşleşmeyi reddeden, belli bir anlam ve özdeşlik aramasının aşkınsal koşulu olarak düşünülmelidir" (Baptist 2011: 570).

Bu düzlemde zikredilebilecek ikinci bir husus şudur: "Kendi kendinin özü olarak varoluşun bir talebi" (Demirtaş 2016: 193) olarak demokrasi nosyonunun, Nancy düşüncesinde komünist bir içerik ve eşzamanlı bir anarşist öz[4] ile birlikte düşünülmesi Nancy'nin onu hiyeraşinin dışında ve uzağında bir ortaklık ilişkisi olarak düşündüğünün ipuçlarını verir. Öte yandan bu türden bir yaklaşım, demokrasiye taşıyabileceğinden fazlasını yüklemek riskine de kapı açar. Bu riskin temeli; Nancy'nin demokrasi için kritik bir unsur olarak düşündüğü eşitlik prensibini, diğer kurucu siyasal ilkeler için de bir öncül olarak görmesinde yatar. Zira Nancy için "adaletin ilk ilkesinin eşitlik olduğunu ve adaletin son ilkesinin de yine eşitlik olduğunu" (Nancy 2011a: 79) iddia etmek mümkündür. Bu türden bir bakış, başlı başına bir muammaya işaret eden adalet fikrinin ve özgürlük nosyonunun eşitlik ile olan zorlu ilişkisini fazlasıyla genelleştirir. Adaletin bir kavram olarak işaret ettiği şeyin belirsizliği ve kavramın Badiou'nun (2011c: 96) işaret ettiği haliyle ne olduğundan çok ne olmadığı ile tanımlanabilen niteliği, onu özgürlük ile birlikte düşünmenin zorluklarına işaret eder.[5] Bu bağlamda buradaki haliyle adalet-özgürlük bağlantısı; demokrasiyi, tam da Nancy'nin karşı çıktığı türden bir nihai sorun çözücü olarak kurgulama eğilimini paradoksal olarak güçlendirmek eğiliminden izler taşır.

Bu eğilimi güçlendiren bir başka şey de adalet ve özgürlük bağlantısının eşitlik üzerinden sağlanmasıdır. Siyaset felsefesinin ya da siyasal düşünceler tarihinin pre-Sokratik gelenekten itibaren çeşitli paradokslar ile birlikte anılmış kavramlarının, demokrasinin aracılığında sorunsuz bir bütünün parçalarıymışçasına birarada düşülmesinin fazlasıyla iyimser bir yaklaşıma işaret ettiği iddia edilebilir. Bilindik pozitif ve negatif özgürlük türünden ayrımların işaret ettiği belirsizlikler (Swift 2006: 52-68) ya da özgürlüğü kamusal veyahut politik eyleme katılma zorunluluğu ile koşut gören yaklaşımların bünyesinde barındırdığı paradokslara (Skinner 1984: 230-235) ek olarak kendinde bir müdahele fikri barındıran bir eşitlik anlayışının özgürlük ve adalet

[4] Demokrasinin bu anarşist öz ile olan temasına Rancière de değinir ve demokrasi kavramının "yönetici olmak için gerekli hiçbir ünvanın olmamasına dayanan anarşik yönetim" (Rancière 2014: 49) anlamına işaret eder.

[5] Badiou'nun (2011e: 44) Platon'un demokrasi eleştirisinden bahsederken bu eleştirinin hem "aristokratik bir tutum"a hem de "hakiki bir sorun" olarak "adalet ile özgürlük arasında tezat hale gelebilen bir tür çelişki sorunu"na işaret ettiğini vurgulaması bu bağlamda hatırlanabilir.

nosyonları ile ilişkisel bir biraradalık içinde düşünülmesi, her şeyden önce bir "olgu" olarak demokrasinin siyasal bir program olarak işleyişinin karşılaştığı sorunların salt bir dizi değer yüklü kavramın yan yanalığı ile aşılabilir kılınabileceği türünden bir kanaate atıfta bulunması açısından kırılgan bir görünüm arz eder. Özetle, Nancy'nin demokrasiye yaklaşımının; zaten fazlasıyla değer-yüklü olan bir kavramı –haklı bir teknik siyaset algısı eleştirisi ve mevcut genel geçer konsensüsün sınırlarını sorgulamak doğrultusundaki düşünsel girişime rağmen- onun bu yönünü kuvvetlendirecek bir romantizasyon dinamiğine yol açan bir biçimde yeniden kurgulamak gibi nispeten zayıf bir tarafı olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Bitirirken, Jean-Luc Nancy düşüncesinde demokrasi kavramının, belirli bir ihtiyat payı ile birlikte, Nancy'nin "gerçek aşkı" düşünme biçimini anımsatan bir niteliği haiz olduğunu da iddia edebiliriz belki. Zira Nancy'nin sözleriyle "gerçek aşk, nicelikler, dereceler koyma ya da karşılaştırmalar yapma yönündeki her imkanın ötesinde başlar. Nicelikler koyduğumuz, karşılaştırmalar yaptığımız sürece, yalnızca bir iş içindeyizdir. Gerçek aşk bu mutlak düzlemde başlar" (Nancy 2011a: 102). Catherine Kellogg'un da belirttiği üzere, Nancy'deki haliyle aşk "erotik aşk tecrübesinin temsilinden farklı" bir şeydir; zira bizatihi düşünce ile olan ilişkiselliği ile hesaba katılır ve burada "aşk, saf içkinliğin imkansızlığının bir tecrübesi" olarak "kendimizden öte bir kendimiz bulduğumuz" bir tekillik mecrasının da adıdır (Kellogg 2005: 343-344).

Sonuç

Nancy "gitmek" üzerine konuşurken şunları söyler: "Gitmek daima bölünmektir. Sadece ayrıldığımız yer ile gittiğimiz yer arasındaki bölünme değil, bizzat biz de bölünürüz, parçalara ayrılırız" (Nancy 2012: 19). Bu açıdan Nancy düşüncesinde demokrasinin aslında gidilecek bir yöne işaret ettiği ve Nancy'nin, demokrasinin kurucu öznesinin bu yön *ile birlikte* kendini yeniden kurması, yaratması, keşfetmesi lüzumuna atıfta bulunduğu iddia edilebilir. Ancak bu, söylemeye bile gerek yok ki, son derece uzun ve zor bir yolculuk tahayyül etmek anlamına da gelir. Nancy'nin "halkın kendini yapmada ve yayılmada yalnız olduğu"nu (Nancy 2013: 159) söylerken bu zorluğun altını çizmiş olabileceği söylenebilir.

Çalışmada da vurgulandığı üzere; Nancy düşüncesinde demokrasi fikri, günümüz dünyasında demokrasinin aldığı teknik-prosedürel biçime bir reddiye olarak okunabilir. Öte yandan demokrasinin bir pratik yönetim dinamiği olarak da işleyen tarafı; Nancy'nin demokrasi özelindeki anlamlı ve önemli eleştirilerini, sunduğu alternatifin zorluğu ile gölgeleme riski taşır. "İle olmak" düşüncesi ile şekillenen bir ortaklık fikri üzerine inşa edilmiş seküler-komünist bir siyasal projenin[6] aradığı türden bir yaratıcı

[6] Çalışmada da zikredildiği haliyle Nancy'nin demokrasiyi bir anti-teokrasi olarak düşünmesi ve varolma halinin ancak başkalarıyla birlikte mümkün olacağı kabulünden hareketle çizdiği çerçeve, Nancy düşüncesinde demokrasi fikrini seküler-komünist bir proje olarak adlandırmamıza imkân verir. Söz konusu kavram özelinde bir Nancy-Badiou mukayasesi yapmak bu çalışmanın sınırları dışında kalsa da bu türden bir perspektif, Alain Badiou'nun siyasal projesini de bir biçimde çağrıştırır. Nitekim Badiou'daki haliyle de komünizm asla ve sadece "politik bir anlam"a sahip "tarihsel, öznel ya da ideolojik bir kelime" değildir:

eylem anını yahut siyasal özneyi keşfetmesi başlı başına bir zorluktur. Bu zorluk, Nancy düşüncesinde demokrasi kavramının doğası üzerinde düşünürken gözardı edilemeyecek bir problem olarak bizi siyasal öznenin kuruluşu sorunu ile yüzleştirir. Demokrasinin öznesi ile birlikte kuruluşu, eşzamanlı bir siyasal eylem ve özne sorununu çağırır. Bu çağrı, çokluğun bir siyasal özne olarak tekil yan yanalığına fazlasıyla yaratıcı ve iyimser bir öz atfeder. Bu türden bir öz fikri ise belirtilen siyasal özne sorunu üzerinden demokrasi fikrinin bünyesinde barındırdığı belirsizlikleri derinleştirir. Nihayetinde demokrasi -Nancy'nin aksi yöndeki çabasına ragmen- bir özdeşlik vasatı olmaktan çıkmış olmaz.

Bir başka deyişle, Nancy düşüncesinde demokrasinin tahayyülü; ortaya çıktığı haliyle önemli ve derinlikli, sunduğu alternatif ile belli bir ölçüde kırılgan bir görünüm arz etmektedir. Nancy düşüncesinde demokrasinin ele alınış, düşünülüş, konumlanış yahut "yargılanış" biçimini hem gerekçeleri hem de vasıtaları ve sunulan alternatifleri ile bir bütünsellik içinde düşünmek daha doğru olacaktır. Belki tam da bu noktada Nancy'nin "niçin yargıladığımız ve nasıl yargıladığımızın o kadar da ayrı iki soru olmadığı" (Nancy 2015: 33) yönündeki anımsatması zikredilebilir.

Giorgio Agamben, "Dünya Tarihinin Son Bölümü"nde "şeyleri bilmeme hallerimiz onları bilme hallerimiz kadar, hatta belki daha da önemlidir" (Agamben 2017: 137) diye yazar. Nancy'nin de son kertede demokrasiyi bilmeme hallerimiz üzerinde düşündüğü ve bu türden bir düşünme çabasının onu bilme hallerimiz kadar, hatta belki de o hallerin kendisinden de önemli olduğu ifade edilebilir. Bu önemi anlamak ise demokrasinin derinlikli tarihsel serüveni içinde hakiki bir eleştirel düşünce imkanından bağımsız değildir.

"Komünizm sözcüğü bir *İdea* statüsüne sahiptir yani farklı bünyelerin iç içe geçmesinden dolayısıyla da politik özneleşmeden hareket ederek politikanın, tarihin, ideolojinin sentezine işaret eder." Dolayısıyla Badiou'daki haliyle komünizm bir kavramın ya da bilindik bir politik programın ötesinde bir içerikle tanımlanır ve bir "işleyiş" olarak düşünülür (Badiou 2011e: 185-186). "Kollektif kaderin ortaklaşa yaratımı" (Badiou 2011f: 175) potansiyeline de sahip olan komünizm, Badiou'nun deyişiyle, "hep kısmi kalan gerçek bir siyasal süreç ile bu sürece katılan, hep tekil olan bireyler arasındaki zorunlu bir dolayımın adı" (Badiou 2012: 12) olarak somutlaşır.

An Overall Evaluation of the Concept of Democracy in the Thought of Jean-Luc Nancy

Abstract

The French philosopher Jean-Luc Nancy is one of the most significant contemporary thinkers whose works range from political philosophy to the field of art. His interest in the problem of community inevitably brings forth a set of themes, debates and questions concerning the genuine meaning of the concept of democracy. Therefore it can be contended that the problem of democracy occupies a central position in his political theory. As is known, today the concept of democracy is still in dispute not only in the field of political science but also in the field of political philosophy. In the modern world, democracy has managed to transform itself into an ultimate political ideal. However, some political thinkers tend to challenge the frontiers of this ideal and reflect on the nature of this ideal in a comprehensive way. Accordingly, the aim of this study is to examine some major characteristics of the concept of democracy in the thought of Jean-Luc Nancy, who is one of the representatives of such a challenge, and attempt to make sense of the concept of democracy through the lenses of Nancy. In so doing, the point of departure will be Jean-Luc Nancy's texts, "The Truth of Democracy" and "Finite and Infinite Democracy".

Keywords

Freedom, Community, Communism, Sovereignty.

KAYNAKÇA

ABENSOUR, Miguel (2002). *Devlete Karşı Demokrasi: Marx ve Makyavel Momenti*, çev. Zeynep Gambetti ve Nami Başer, Ankara: Epos Yayınları.

AGAMBEN, Giorgio (2017). "Dünya Tarihinin Son Bölümü", *Çıplaklıklar*, çev. Suna Kılıç, İstanbul: Alef Yayınevi.

BADIOU, Alain (2011a). "A Speculative Disquisition On The Concept of Democracy", *Metapolitics*, London: Verso, ss. 78-95.

BADIOU, Alain (2011b). "Mahsus Sungu", çev. Hayri Gökşin Özkoray, *MonoKL: Nancy Özel Sayısı*, sayı X, İlkbahar 2011, ss. 358-368.

BADIOU, Alain (2011c). "Truths and Justice", *Metapolitics*, London: Verso, ss. 95-106.

BADIOU, Alain (2011d). *Komünist Hipotez*, çev. Oylum Bülbül, İstanbul: Encore Yayınları.

BADIOU, Alain (2011e). *Felsefe İle Politika Arasındaki Gizemli İlişki*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL Yayınları.

BADIOU, Alain (2011f). *Tarihin Uyanışı*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL Yayınları.

BADIOU, Alain (2012). "İdeası Komünizm Olan Şeyin Gerçeği De Sosyalizm Midir?, *Komünizm Fikri* (haz. A. Badiou ve S. Žižek), çev. Okan Doğan vd., İstanbul: Metis Yayınları.

BAPTIST, Gabrielle (2011). "Anlam Açılımı Karşısında Demokrasi: Sonsuzun İçlenmesi ve Dışlanması", çev. Önay Sözer, *MonoKL: Nancy Özel Sayısı*, sayı X, İlkbahar 2011, ss. 566-572.

CRICK, Bernard (2012). *Demokrasi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

ÇELEBİ, Volkan (2011). "Jean-Luc Nancy İle Bir Söyleşi", çev. Atakan Karakış ve Murat Erşen, *MonoKL: Nancy Özel Sayısı*, sayı X, İlkbahar 2011, ss. 516-523.

DAHL, Robert A. (2015). *Demokrasi Üzerine*, çev. Betül Kadıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi.

DEMİRTAŞ, Mustafa (2016). "Deneyimin İçkin Süreci: Jean-Luc Nancy ve Dünya Düşüncesi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, sayı 26, Bahar 2016, ss. 187-196.

DERRIDA, Jacques (2009). *The Beast & The Sovereign*, volume 1, edited by M.Lisse vd., translated by G. Bennington, Chicago: The University of Chicago Press.

DEVISCH, Ignaas (2000). "A Trembling Voice In The Desert: Jean -Luc Nancy's Rethinking of The Space of The Political", *Cultural Values*, volume 4, number 2, ss. 239-255.

DOMANOV, Oleg (2011). "Nancy ve Badiou'da Konum-lanış ve Çoklu-Olma", çev. Merve R. Tapınç, *MonoKL: Nancy Özel Sayısı*, sayı X, İlkbahar 2011, ss. 94-105.

ERŞEN, Murat (2016). "Ortak Bir Şeyleri Olmayanların 'Demokrasi'si", *Cogito*, sayı 85, Kış 2016, ss. 143-157.

HUNTINGTON, Samuel P. (1993). *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

INSTON, Kevin (2016). "Finite Community: Reading Jean-Jacques Rousseau with Jean-Luc Nancy", *The European Legacy*, volume 21, no. 2, ss. 184-204.

KELLOGG, Catherine (2005). "Love And Communism: Jean-Luc Nancy's Shattered Community", *Law and Critique*, 16, ss. 339-355.

LEVETT, Nicholas (2005). "Taking Exception to Community (between Jean-Luc Nancy and Carl Schmitt)", *Journal for Cultural Research*, volume 9, no.4, ss. 421-435.

LIJPHART, Arend (2014). *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*, çev. Güneş Ayas ve Utku Umut Bulsun, İstanbul: İthaki Yayınları.

MACPHERSON, C. B. (1984). *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, çev. Levent Köker, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2006). *Özgürlük Deneyimi*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İzmir: ARA-lık Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2010a). *Demokrasinin Hakikati*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2010b). "Sonlu ve Sonsuz Demokrasi", *Demokrasi Ne Alemde?* (haz. E. Hazan), çev. Savaş Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2011a). *Tanrı, Adalet, Aşk, Güzellik: Dört Küçük Konferans*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2011b). "Komünizm, Kelime", *Bir İdea Olarak Komünizm* (haz. A. Badiou ve S. Žižek), çev. Ahmet Ergenç ve Ebru Kılıç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2012). *Gitmek/Yola Çıkış*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2013). "İstanbul'daki Dostlarıma", çev. Ahmet Soysal, *Direnişi Düşünmek: 2013 Taksim Gezi Olayları* (haz. Volkan Çelebi), İstanbul: MonoKL Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2014). *Dünyayı Yaratmak Ya Da Küreselleşme*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL Yayınları.

NANCY, Jean-Luc (2015). "Dies Irae", *Yargılama Fakültesi* (Jacques Derrida vd.), çev. Nami Başer, İstanbul: İthaki Yayınları.

RANCIÈRE, Jacques (2007). *Siyasalın Kıyısında*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.

RANCIÈRE, Jacques (2014). *Demokrasi Nefreti*, çev. Utku Özmakas, İstanbul: İletişim Yayınları.

RONEY, Patrick (2016). "Sonlu Özgürlük, Sonlu Topluluk: Jean-Luc Nancy'nin Düşüncesine Bir Giriş", *Cogito*, sayı 85, Kış 2016, ss. 124-142.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2001). *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Adam Yayınları.

SARTORI, Giovanni (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

SCHMITT, Carl (2002). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

SKINNER, Quentin (1984). "The Paradoxes of Political Liberty", The Tanner Lectures On Human Values Delivered at Harvard University October 24 and 25, 1984, Erişim Tarihi: 26.07.2016, (http://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/s/skinner86.pdf).

SWIFT, Adam (2006). *Political Philosopy*, Cambridge: Polity Press.

SOYSAL, Ahmet (2011). "Nancy ve Demokrasi Üstüne", *MonoKL: Nancy Özel Sayısı*, sayı X, İlkbahar 2011, ss. 554-560.

SÖZER, Önay (2011). "Nihilizm ve Demokrasi", *MonoKL: Nancy Özel Sayısı*, sayı X, İlkbahar 2011, ss. 573-579.